

VELDWERK

ˆGELEˆ KWIKSTAARTEN

Inleiding

Hoewel van de meeste Europese vogelsoorten ook ondersoorten bekend zijn, zijn die vaak in het veld niet herkenbaar. Anders ligt dat bij de Gele Kwikstaart, waarvan de drie gangbare veldgidsen (gemakshalve ˆBruunˆ, ˆHeinzelˆ en ˆPetersonˆ genoemd) ons respektievelijk zeven, negen en zes ondersoorten voorschotelen, waarvan althans de mannetjes in het voorjaar niet moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden.

Vrij recent echter zijn mijns inziens terecht door enige auteurs vraagtekens gezet bij deze tamelijk simplistische benadering. Het is volgens hen zeer de vraag of de diverse ondersoorten wel zo gemakkelijk te herkennen zijn en of althans sommige daarvan niet zo variabel kunnen zijn, dat ze kenmerken vertonen die we in de veldgidsen zien toegeschreven aan een andere vorm.

Voor Nederland zijn in eerste instantie drie ondersoorten van belang:

1. De nominaatvorm ˆflavaˆ die verspreid in ons land broedt en doortrekt in april en mei. In ons land de algemeenste vorm.
2. De Engelse vorm ˆflavissimaˆ die uitsluitend aan de kust (een schaarse) broedvogel is en in vrij kleine aantallen, vooral in april, doortrekt.
3. De Scandinavische vorm ˆthunbergiˆ die heel misschien broedvogel in Drenthe is. Voor het overige doortrekker in klein aantal in mei, vermoedelijk ook regelmatig in het najaar.

Worden Engelse Gele Kwikstaarten vooral aan de kust en in de IJsselmeerpolders gezien, de Noordse Gele Kwikken worden uit veel meer delen van het land regelmatig gemeld. Het betreft dan vaak kleine groepjes, maar soms ook troepen van meer dan 100 ex.

Het is daarom vreemd dat van beide vormen, maar vooral van ˆthunbergiˆ uit Zuidoost-Brabant zeer weinig meldingen zijn. ˆn Mogelijke reden daarvoor is dat ze ˆüberhauptˆ hier weinig doortrekken. Daartegen pleit dat ˆthunbergiˆ elders in het binnenland (Drenthe) wel, in soms zelfs vrij grote troepen, wordt waargenomen.

Mijns inziens speelt hierbij ook de geringe belangstelling van de meeste Brabantse vogelaars voor doortrekkende zangvogels een rol! In dit verband is het nuttig op te merken dat de weinige waarnemingen van ˆflavissimaˆ en ˆthunbergiˆ in het werkgebied van VWG ˆDe Kempenˆ slechts van enkele waarnemers afkomstig zijn. Dit artikel beoogt daarom een grotere belangstelling te wekken voor doortrekkende ˆGeleˆ Kwikstaarten, met name in april en mei, in Oost-Brabant. Mogelijk dat dan aan te tonen is dat ook bij ons in ieder geval de Noordse Gele een tamelijk gewone doortrekker is.

Tegelijk echter vestig ik er bij de lezer de aandacht op, dat zo ˆn groepje voorjaarstrekking onverwachte ˆverrassingenˆ op kan leveren. Het vervolg van dit artikel zal dat duidelijker maken.

Noordse Gele kwikstaart ♂ voorjaar

Kriteria bij de bepaling der ondersoorten (mannetjes in voorjaar!)

Hoewel de genoemde veldgidsen alle ondersoorten veelal duidelijk afbeelden, mag niet worden verwacht dat iedere vogelaar de juiste kenmerken uit het hoofd weet. Bij het bestuderen van een groepje trekkers dient men op het volgende te letten (zie bovenstaande afbeelding):

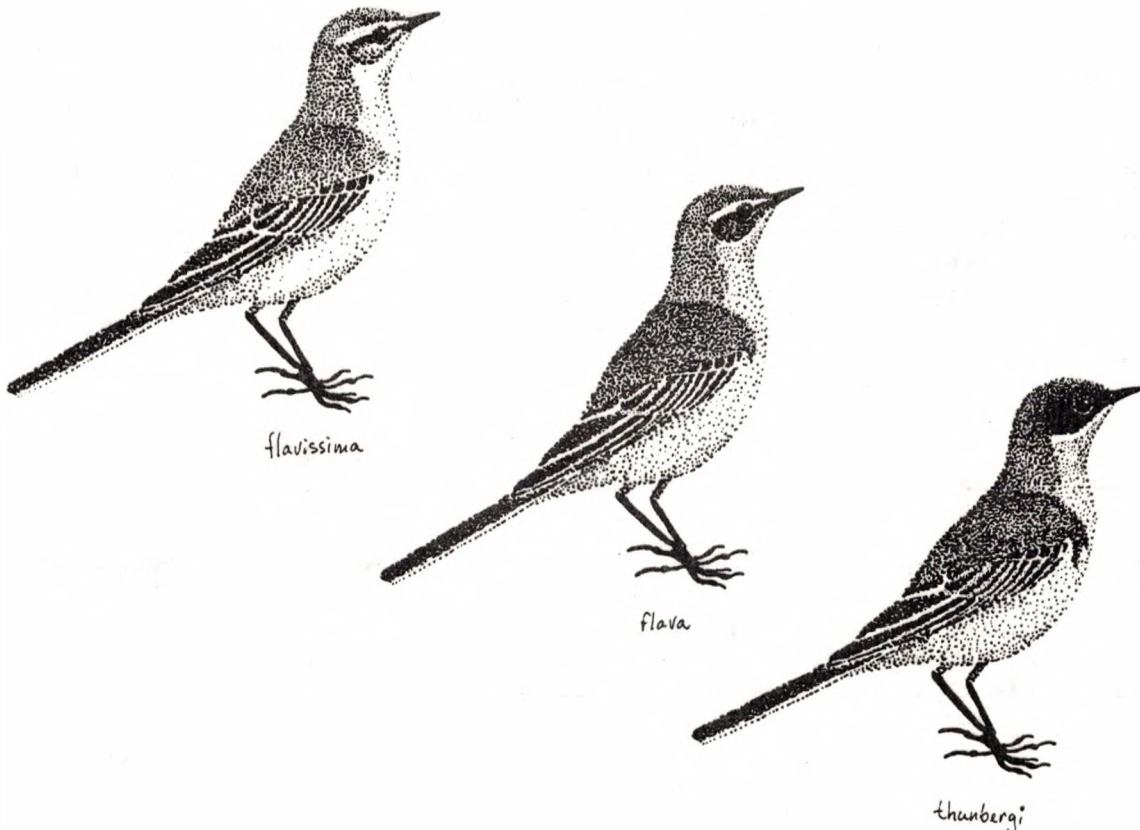
- Kleur van kruin en wangen; eventuele verschillen daartussen.
- Aan- of afwezigheid van wenkbrauwstreep. Waar begint deze: voor of achter 't oog?
- Kleur van kin en/of keel: wit, witachtig of geel. Scherp begrensd?
- Kleurintensiteit van onderzijde.
- Aan- of afwezigheid van groene of donkere vlekjes op (zij)borst.
- Aanwezigheid van andere en/of 'duidelijke' ondersoorten in hetzelfde groepje.

Nominaatvorm Gele Kwikstaart (Motacilla flava flava)

Deze in Oost-Brabant steeds schaarser broedende ondersoort is te herkennen aan de (blauw-)grijze kruin en wangen (de laatste niet noemenswaard donkerder), de witte wenkbrauwstreep van snavelwortel tot ver achter het oog en de geheel gele kin en keel. Wel is vaak een meer of minder duidelijk wit lijntje zichtbaar tussen het geel en het grijs van de wangen.

Mogelijke afwijkingen hiervan:

- Eind mei 1977 zag ik in het Verdrongen Land van Saeftinghe (Zl.) een 'Gele' Kwikstaart met een halve wenkbrauwstreep (achter het oog beginnend) en een witte kin. Keel en bovenborst (en de rest van de onderzijde natuurlijk) waren geel. In eerste instantie lijkt dit een Iberische Gele (*Motacilla flava iberiae*) of een mengvorm met 'flava' zoals die voorkomt in Zuid-Frankrijk.
Herremans (1981) beschrijft een dergelijke vogel uit Belgisch Brabant en rekent hem voorzichtigheidshalve tot 'thunbergi' (deze vogel had echter meer wit op keel en bovenborst en een donkerder oorstreek).
- Op 29-04-'77 zag ik te Veldhoven (NB) een 'Gele' Kwikstaart (tesamen met vijf 'flava' en een 'flavissima') met heel lichtgrijze kruin en wangen, witte wenkbrauwstreep en gele kin én keel.
Volgens Heizel (1975) is dit een Russische Gele (*Motacilla flava beema*), maar in Bruun (1978) heeft deze vorm ook een witte kin en keel.
In Engeland hebben exemplaren met kenmerken van 'beema' gebroed, zeer waarschijnlijk is hier dus eerder sprake van een afwijking van 'flava' of 'flavissima'!! (Misschien zelfs een mengvorm van deze twee?).
- Op 23-04-'76 zag ik temidden van 14 ex 'flava' in Veldhoven een geheel 'opgebleekt' exemplaar: geen waarneembaar spoor van geel, groen en blauwgrijs. In plaats daarvan een witachtige onderzijde, licht bruingrijze kruin, wangen en bovenzijde en een witachtige wenkbrauwstreep.
Slechts Heizel toont een dergelijke vogel als zijnde een 'witte fase'. Ook Herremans beschrijft dergelijke vogels uit Zweeds Lapland en Belgisch Brabant. Dit waren echter exemplaren van 'thunbergi', dus zonder witte wenkbrauwstreep!.

Noordse Gele Kwikstaart (Motacilla flava thunbergi)

Mogelijk de meest variabele ondersoort en daarom ook het meest verdacht! Volgens de veldgidsen wordt hij gekenmerkt door een grijze kruin en bijna zwarte wangen (zonder wenkbrauwstreep daartussen!) en een gele kin en keel. Grijs en zwart gaan vaak geleidelijk in elkaar over, zodat de wangen niet altijd scherp 'afgesneden' zijn: ook het voorhoofd kan veel donkerder zijn. In tegenstelling tot wat vrijwel alle veldgidsen beweren kunnen van deze vorm ook de wijfjes in een groot aantal gevallen worden onderscheiden! Deze missen namelijk eveneens vaak de wenkbrauwstreep en zijn kontrastrijker dan 'flava'-wijfjes.

Een ander kenmerk van deze vorm, in alle kleden vaak aanwezig, is de donkere vlekking op de (zij-)borst, een soort uitvloeisel van de mantelkleur.

Mogelijke varianten hierop:

- Sommige Noordse Gele Kwikken hebben een vrijwel geheel zwarte kop, zonder kleurverschil tussen kruin en wangen. Een dergelijke intense kopkleur schijnt (soms?) samen te gaan met een eveneens diepere buik- en rugkleur (feller geel en donkerder groen). Deze lijken dus verdacht veel op Balkan Gele Kwikstaarten (*Motacilla flava feldegg*)! Herremans beschrijft dergelijke vogels uit Belgisch Brabant, maar rekent hen tot 'thunbergi', mede op grond van het geluid dat hij niet afwijkend vond van 'flava' en 'thunbergi' ('feldegg' zou dus anders roepen!). Ook Ferguson-Lees, Willis & Sharrock (1983) spreken van 'may be only dark variant Grey-headed' (= 'thunbergi'), betreffende waarnemingen van zogenaamde 'feldegg' in Engeland.
- Zowel deze vorm als de mengpopulatie met 'flava' kunnen meer of minder wit op de keel hebben. Zulke vogels lijken dan erg veel op Italiaanse Gele Kwikstaarten (*Motacilla flava cinereocapilla*), misschien zijn ze zelfs niet juist te determineren. Mogelijk terecht heeft daarom Van den Berg (1978) de enige Nederlandse waarneming van deze vorm aangevochten.
- Vogels met kenmerken van 'iberiae' (halve wenkbrauwstreep en witte keel) kunnen ook tot deze vorm behoren (Herremans). Maar misschien is het logischer dat dit mengvormen zijn van 'flava' x 'thunbergi'.

Engelse Gele Kwikstaart (Motacilla flava flavissima)

Mannetjes van deze vorm hebben een geelgroene kop met gele wenkbrauwstreep en keel. Ook hiervan zijn de wijfjes en de mannetjes in winterkleed gewoonlijk te onderscheiden van 'flava' door de lichtere, meer geelbruine kleur van kruin en wangen en geelachtige wenkbrauwstreep. Het is niet duidelijk in hoeverre bepaalde 'vreemde' Gele Kwikken betrekking hebben op afwijkingen van deze vorm. Typisch is wel dat in Engeland broedgevallen hebben plaatsgevonden van paren waarvan de mannetjes leken op heel 'lichtkoppige' ondersoorten als 'beema' en 'leucocephala' (Ferguson-Lees, Willis & Sharrock 1983).

Samenvatting en discussie

‘Gele’ Kwikstaartmannetjes in het voorjaar kunnen voor leuke raadseltjes zorgen. Vooral in wat grotere troepjes doortrekkers kunnen bij nadere bestudering (!) afwijkende individuen voorkomen die globaal gelijkenis vertonen met o.a. Spaanse, Italiaanse, Russische of Balkan Gele Kwikstaarten. In veruit de meeste gevallen heeft men dan echter zeer waarschijnlijk te maken met afwijkingen van de Skandinavische ondersoort ‘thunbergi’ en/of overgangen van deze naar de nominaatvorm ‘flava’. Misschien dat hele lichtkoppige exemplaren eerder behoren tot ‘flavissima’ (Engelse vorm) en/of overgangen van deze naar ‘flava’.

De mogelijkheid van ‘echte’ dwaalgasten uit het Middellandse Zeegebied blijft uiteraard bestaan. Maar volgens Herremans en Van den Berg zouden deze vormen in geval van ‘overshooting’ (zuidelijk broedgebied overgeslagen tijdens de voorjaarestrek) bij ons moeten verschijnen tesamen met de eerste ‘flava’, dus begin april of nog vroeger. Waarnemingen van vermeende Zuid-europeanen vinden in West-Europa echter gewoonlijk plaats in mei, dus veel te laat feitelijk, maar precies tegelijk met de hoofdmoot van ‘thunbergi’ die van alle ‘Gele’ Kwikstaarten het laatste uit de overwinteringsgebieden vertrekt.

In tegenstelling tot wat meestal wordt beweerd zijn volwassen exemplaren van ‘flava’, ‘flavissima’ en ‘thunbergi’ in alle kleden vaak goed te onderscheiden, behalve misschien wijfjes ‘thunbergi’ en ‘flava’. Deze laatsten kunnen qua koptekening veel overeenkomst vertonen.

Er zijn van ‘flavissima’ bij mijn weten geen herfstwaarnemingen in de Kempen en van ‘thunbergi’ maar een enkele. Zelf zag ik tenminste een mannetje ‘thunbergi’ op 21-09-80 te Budel Dorplein, overigens een uitstekende plek om trekkende ‘Gele’ Kwikstaarten te bekijken. Hier worden in het voorjaar tegenwoordig regelmatig kleine groepjes ‘thunbergi’ waargenomen!

Meer aandacht voor ‘Gele’ Kwikstaarten in voor- en najaar zal ongetwijfeld ook meer waarnemingen van in ieder geval Noordse en misschien ook Engelse Gele Kwikstaarten opleveren. Mocht je eens een vreemde ‘Gele’ Kwikstaart opmerken, schrijf er dan eens over in ‘Veldwerk’.

Frank Neijts

Adres: Loggerstraat 25, 5616 KL Eindhoven, 040-523270.

Literatuur

- Berg, M. van den. 1978. Italiaanse(M.f.cinereocapilla) of witkelige Noordse Gele Kwikstaart(M.f.thunbergi)? Limosa 51: 132-136.
- Bruun, B. & A.Singer. 1978. Elseviers gids van de vogels van Europa. A’dam/Brussel.
- Ferguson-Lees, J., I. Willis & J.T.R. Sharrock. 1983. The Shell Guide to the Birds of Britain and Ireland. London.
- Heinzel, H., R. Fitter & J.F. Parslow. 1975. Elseviers gids van de Europese vogels. A’dam/Brussel.
- Herremans, M. 1981. Bedenkingen bij een voorjaarsgroepje Gele Kwikstaarten Motacilla flava. Veldornithologisch Tijdschrift vol.4 (1981): 2-10.
- Peterson, R.T., G. Mountfort & P.A.D. Hollom. 1984. Petersons Vogelgids. A’dam/Brussel.